

Львівський Державний Університет Фізичної Культури

ім. І. Боберського

Кафедра гуманітарних дисциплін

ЛЕКЦІЯ № 3

Тема: “Суспільство як соціальна система: сутність, типи, тенденції розвитку.”

з дисципліни “Соціологія” для студентів ФПО, ФКіС, ФФТіЕ, ФТ, ФП та ЗО

Виконавець:

к.н.ф.в. і с., доц.

Курчаба Т.М.

**Лекція обговорена і затверджена на засіданні кафедри гуманітарних
дисциплін (протокол № 1 від “31 ” серпня 2018 р.).**

Зав. каф.,

к.і.н., проф.

Полянський О.А.

План.

1. Суспільство як соціальна система. Поняття «суспільство» і «система» в соціології, їх історичний розвиток.
2. Еволюція уявлення про суспільство та теорії його походження.
3. Проблема типологізації суспільств.
4. Модернізація та глобалізація розвитку суспільства.

Щоб зрозуміти розмаїтість людських культур, ми маємо якось осмислити різні типи суспільства, що існували в історії. У цій лекції ми розглянемо головні типи досучасного суспільства, зосередимо свою увагу на тих змінах, які трансформували соціальний світ у недавньому минулому. Ми також поміркуємо над важливою недавньою подією глобального масштабу, наслідки якої впливають на всіх нас сьогодні: зникнення цілого типу соціальної системи – суспільств “другого світу”, або радянського комунізму.

Весь той час, поки триває життя на нашій планеті (за винятком кількох останніх тисячоліть – невеличкої його частини), люди жили в суспільствах **Мисливців та збирачів**, тобто малими групами або племенами, що нараховували іноді не більш як тридцять-сорок осіб. Мисливці та збирачі добувають собі засоби до прожитку полюванням, риболовлю та збиранням їстівних рослин у дикій природі. Ці культури досить існують у деяких частинах світу, таких як кілька засушливих територій Африки та джунглі Бразилії і Нової Гвінеї. Проте більшість мисливських та збиральних культур було зруйновано або поглинуті в процесі розповсюдження західної культури, а ті, які залишилися, навряд чи довго протримаються. Сьогодні менш як чверть мільона людей у світі живуть із полювання та збирання їстівних рослин, це становить тільки одну тисячну відсотка від сучасного населення Землі.

Порівняно з більшими суспільствами, а надто новітніми, такими як Велика Британія або Сполучені Штати, у більшості племен, які живуть із полювання та збирання їстівних рослин, існує зовсім незначна нерівність між людьми. Матеріальні речі, яких вони потребують, обмежуються зброєю для полювання, інструментами для копання землі та будівництва осель, пастками, знадобами для готування їжі. Тому між членами таких спільнот існує мала різниця в розмірах чи видах матеріальної власності, вони не діляться на багатих і бідних. Відмінності щодо рангу чи позиції, як правило, обмежуються різницею віку й статі; чоловіки полюють, тоді як жінки збирають дикі плоди, готують їжу доглядають дітей. “Старійшини” – найстарші і найдосвідченіші чоловіки в спільноті, - як правило, мають вирішальне слово в усіх справах, що стосуються племені. Оскільки різниці в матеріальних статках між членами спільноти майже немає, то й різниця між владними повноваженнями набагато менша, ніж у більшоих суспільствах. Суспільства мисливців та збирачів можна було б назвати “громадою співучасників”. Більшість цих суспільств мають чітко окреслені території, де вони мігрують, дотримуючись певної системи пересування. Чимало таких спільнот не вимагають постійного членства; люди часто переходять із табору в табір і приєднуються до інших у межах однієї загальної території.

Із сотень уже описаних спільнот мисливців та збирачів ми розглянемо плем'я мбуті, - пігмеїв, які живуть на території Заїру, в Центральній Африці. Мбуті населяють територію, покриту густим лісом та хащами, куди чужинцям годі продертися. Мбуті не будують собі постійних осель, а мешкають у куренях, такий курінь можна спорудити за кілька годин і покинути його. Мігрують вони безперервно, ніколи не залишаючись на одному місці довше як на місяць. Живуть невеличкими групами, що складаються з чотирьох або п'яти родин.

Ніхто не править цією групою, вождів у них немає. Старші чоловіки мають за обов'язок “гамувати крикунів” – бо пігмеї вірять, що сварка може розгнівити лісових духів.

На відміну від мбуті, більшість суспільств мисливців та збирачів, що й досі існують, живуть у місцевостях не гостинних до людини. Такі групи часто животіють на межі голодної смерті, бо їхнє навколишнє середовище надто суворе, аби забезпечити їм бодай мінімальні засоби до прожитку. Мисливців та збирачів давно вже витіснено з найродючіших районів світу, і той факт, що нині вони живуть у обставинах, де їм доводиться вести безперервну боротьбу за виживання, привів багатьох учених до висновку, що такі племена завжди жили в умовах матеріальних нестатків. Проте дослідження антропологів свідчать про те, що до масштабного розвитку сучасних суспільств, суспільства мисливців та збирачів забезпечували собі достане прожиття.

Мисливці та збирачі – не просто “примітивні” люди, чий спосіб життя вже не має для нас ніякого інтересу. Вивчення їхніх культур дозволяє нам більш чітко усвідомити, що деякі з наших інституцій відійшли надто далеко від “природних” рис людського життя. Звичайно, не слід ідеалізувати умови, за яких жило це суспільство, та проте не варт забувати, що вони не знали війни, майнової та владної нерівності, прагнули більше до співпраці, аніж суперництва, тобто їхній спосіб життя нагадує нам про те, що світ, створений сучасною індустріальною цивілізацією, навряд чи можна ототожнювати з “прогресом”.

Близько двадцяти тисяч років тому деякі мисливські групи і угруповання збирачів диких плодів перейшли до розведення одомашнених тварин та обробітку чітко визначених ділянок землі, саме в такий спосіб добуваючи собі засоби до прожитку. **Скотарські суспільства** – це ті, які переважно розводять худобу, тоді як **аграрні** вирощують врожаї. Чимало скотарських суспільств ще існують у сучасному світі – переважно в Африці, на Середньому Сході й у Центральній Азії. Такі суспільства виникають у тих регіонах, де ростуть густі трави, або в пустелях чи на гірських верховинах. Такі регіони не дуже придатні для землеробства, проте там можна випасати різні види свійських тварин. Скотарські суспільства мігрують з місця на місце залежно від сезонних змін. Оскільки вони мають в'ючних тварин, то пересуваються на набагато дальші відстані, аніж люди, які живуть із полювання та збирання диких плодів. З огляду на свій кочовий спосіб життя, люди в скотарських суспільствах зазвичай не нагромаджують великих матеріальних статків, хоч в матеріальному плані вони живуть набагато складніше (краще), ніж мисливці та збирачі. Позаяк одомашнення тварин дає змогу забезпечити регулярну наявність харчів, ці суспільства, як правило, набагато більші, аніж угруповання мисливців та збирачів. Деякі скотарські суспільства нараховують по чверть мільона людей і більше. Долаючи великі відстані, скотарські суспільства регулярно контактують з іншими групами. Вони часто торгують, але й воюють теж. В скотарських суспільствах ми знаходимо більшу майнову та владну нерівність. Особливо значну персональну владу мають вожді, ватажки плем та воєначальники. Для прикладу можна навести скотарське суспільство нюерів, що живе у південному Судані, в Африці. Кожне плем'я має свою територію з кордонами. Нюери не надають особливого значення землі, а цінують її лише як пашу для худоби. Племена нюерів воюють один з одним. Вони живуть заради своєї худоби, заради неї і воюють. Пастухи-кочовники легко об'єднуються у величезні армії грабіжників.

Аграрні суспільства виникли приблизно тоді, як і скотарські. На якомусь етапі свого розвитку спільноти мисливців та збирачів дійшли висновку, що їм зручніше сіяти власні їстівні рослини аніж збирати дикі. Багато народів світу досі живуть переважно з городництва (Непал, Руанда, Уганда, Ефіопія, Бангладеш – 91-68%). Народи, які живуть із городництва, не перебувають у постійних перегонах, вони спроможні нагромаджувати значно більше матеріальне багатство, ніж скотарські племена, а тим більше угруповання мисливців та збирачів. Осідаючи на постійних місцях проживання, окремі поселення можуть розвинути стабільні політичні та торгівельні відносини. Войовничі набіги – звичайне явище в суспільствах землеробської культури, хоча рівень насильства виражений менш яскраво, ніж в скотарських суспільствах. Аграрні суспільства очолюють вожді та племенні ватажки, які

відіграють визначну роль, досить значною є також різниця між людьми в матеріальних статках. Приклад аграрного суспільства – новогвинейське плем'я – курурумба – кількістю блмзько тисячі чоловік.

Деь починаючи від 6000 р. до Р.Х. ми знаходимо свідчення про існування суспільств, значно більших від тих, що коли-небудь існували, які багато в чому різнилися від давніших. Ці суспільства виникали внаслідок розвитку міст і характеризувалися яскраво вираженою нерівністю в багатстві та владних повноваженнях та були пов'язані з правлінням царів або імператорів. Оскільки вони знали писемність і в них процвітали наука та мистецтво, їх часто називають *цивілізаціями*. А що в них також були набагато розвиненіші форми врядування, ніж у суспільствах давніших видів, то до них застосовують також таких термін "*традиційні держави*". Більшість традиційних держав були ще й *імперіями*; вони досягли своїх великих розмірів унаслідок завоювань та підкорення інших народів. Наприклад, це можна сказати про традиційні Китай і Рим. На своєму злеті, в першому сторіччі після Р.Х., Римська імперія сягала від Британії в Північно-західній Європі й поза межі Близького Сходу. Китайська імперія, яка існувала понад 2000 р., аж до початку нинішнього сторіччя, займала більшість величезного регіону Східної Азії, де сьогодні розташувалася сучасний Китай. У сьоголнішньому світі традиційних держав вже не існує. Хоча деякі з них, як, наприклад, Японія і Китай, більш або менш утрималися у своїх колишніх кордонах до початку ХХ ст., та усі вони тепер або розпалися, або розчинилися в сучасних системах.

Найдавніші традиційні держави розвинулися на Середньому Сході, здебільшого в родючих долинах річок. Китайська імперія виникла близько 2000 р. до Р.Х., у часи, коли могутні держави існували також на території, яку сьогодні займають Індія й Пакистан. Кілька великих традиційних держав були в Мексиці та в Латинській Америці, такі як держава ацтеків на Мексиканському півострові та держава інків у Перу. Імперія інків утворилася десь за сотню років до того, як там з'явився іспанський авантюрист Пісарро 1535 р., який зумів за короткий час зруйнувати державу інків і проголосити їхню територію володінням Іспанської корони. То були одні з перших змагань між озброєними місіонерами Заходу і традиційними державами, змагань, ціла низка яких у кінцевому підсумку призвела до повного зникнення останніх.

Як приклад традиційної держави ми розглянемо третю американську цивілізацію мая, що розквітла на Юкатанському півострові поблизу берегів Мексиканської затоки. Цивілізація мая процвітала від 300-го до 800 р. після Р.Х. Мая спорудили грандіозні релігійні центри, навколо яких будували свої оселі, всі – з каменю. Релігійні святилища мали форму пірамід, на вершині кожної з яких був споруджений храм. У Тікалі, де стоять найвищі піраміди, навколишнє місто налічувало понад 40 тисяч мешканців. То був головний адміністративний центр, фактично столиця держави мая. Суспільством мая правив аристократичний клас воїників-жерців. Нам точно невідомо, чому зазнала краху цивілізація мая, та, іабуть вона була завойована сусідніми племенами.

Традиційна держава була єдиним видом суспільства в історії, до появи сучасного індустріалізму, в якому значна частина населення не брала безпосередньої участі у виробництві продуктів харчування. У спільнотах мисливців та збирачів, у скотарських суспільствах існував досить простий поділ праці. Найважливішим був розподіл обов'язків між чоловіками та жінками. Натомість у традиційних державах існувала набагато складніша система занять. Там теж різні статі виконували різну роботу, причому сфера діяльності жінок здебільшого обмежувалася домашнім господарством та роботою в полі. Проте серед чоловіків ми спостерігаємо виникнення різних спеціалізованих професій, таких як торговець, царедворець, урядовець і військовик. У традиційних державах ми бачимо також чітко виражений класовий поділ на аристократію та решту населення. Правитель очолював "правлячий клас", що мав виключне право обіймати високі державні посади. Члени цього класу жили, як правило, в умовах великого матеріального комфорту. Натомість основній масі населення здебільшого велося дуже тяжко. Рабовласництво було звичайним явищем у таких суспільствах. Традиційні держави започаткували розвиток професійних армій, багато в

чому визначивши сучасні форми воєнної організації. У традиційних державах ми знаходимо також перші спроби механізувати війну.

РАННІ ТИПИ ЛЮДСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Тип	Період існування	Характеристики
Суспільства мисливців і збирачів	Від 50 000 р. до Р.Х. до сьогодні (на межі цілковитого зникнення)	Складаються з невеликого числа людей, які добувають собі засоби до прожитку полюванням, риболовлю та збиранням їстівних рослин. Майже відсутня нерівність. Соціальна різниця обмежується віком і статтю.
Скотарські суспільства	Від 12 000 р. до Р.Х. до нинішнього часу. Сьогодні здебільшого входять до складу більших держав. Традиційні основи їхнього життя розхитуються.	Залежать від розведення одомашнених тварин як джерела свого матеріального існування. За своїми розмірами – від кількох осіб до багатьох тисяч. Чітко виражена соціальна нерівність. Управляються вождями або царями – воєначальниками.
Аграрні суспільства	Від 12 000 р. до Р.Х. до сьогодні. Тепер переважно входять до більших політичних утворень і втрачають свою ідентичність.	Утворюються з малих сільських поселень, не мають ані міст, ані великих селищ. Засоби до прожитку добувають із обробітку землі, часто доповнюючи їх полюванням або збиранням диких плодів. Більша соціальна нерівність, ніж серед мисливців та збирачів. Управляються вождями.
Традиційні держави або цивілізації	Від 6000 р. до Р.Х. до XIX ст. Усі традиційні держави зникли.	В основі матеріальної культури – переважно сільськогосподарське виробництво. Існує кілька міст, де зосереджені торгівля та мануфактури. Дуже великі за розмірами, деякі нараховують мільони людей (хоча замалі порівняно з більшими індустріалізованими суспільствами). Окремий апарат урядування на чолі з царем або імператором. Велика нерівність між різними класами.

Що ж стало причиною зрунування суспільних форм, які панували в людській історії протягом періоду, що закінчився лише два століття тому? Відповіддю на це запитання буде одне слово – **ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ**, виникнення машинізованого виробництва продукції, що спирається на застосування зносіблених джерел енергії. **ІНДУСТРІАЛІЗОВАНІ СУСПІЛЬСТВА** (іноді їх називають просто “сучасними суспільствами”) радикально відрізняються від будь-яких попередніх типів організації суспільного ладу, і їхній розвиток мав наслідки, які сягнули далеко за межі Європейського континенту, де саме вони і виникли. Індустріалізація розпочалася в Англії у XVII ст. внаслідок Індустріальної революції – цією скороченою назвою позначають складну низку технологічних змін, що вплинули на засоби, завдяки яким люди мають змогу існувати. Навіть у найрозвиненіших традиційних цивілізаціях більшість людей працювали на землі. Відносно низький рівень технологічного розвитку дозволяв лише невеличкій меншості бути звільненою від щоденної праці у галузі сільськогосподарського виробництва. Натомість найголовнішою характеристикою сьгоднішніх індустріальних суспільств є те, що переважна більшість зайнятого у виробництві населення працює на фабриках, в установах або закладах торгівлі, а не у галузі землеробства. Причому понад 90% людей живуть у містах, де більше можливостей знайти

роботу і де постійно створюються нові робочі місця. Великі сучасні міста набагато більші своїми розмірами, ніж урбаністичні поселення, які ми знаходимо в традиційних цивілізаціях. У великих містах стиль життя стає більш імперсональним та анонімним, ніж раніше. Ще одна важлива характеристика сучасних суспільств пов'язана з організацією політичних систем, які набагато розвиненіші й діяльніші, ніж форми врядування в традиційних державах. У традиційних цивілізаціях політична влада майже не мала прямого впливу на звичай побут більшості своїх підданих, які жили у відносно самостійних поселеннях. З розвитком індустріалізації транспортні перевезення та засоби комунікації стали набагато швидшими й ефективнішими, сприяючи утворенню інтегрованої “національної” спільноти. Індустріалізовані суспільства стали першими національними державами, які виникли у світі. Національні держави – це політичні спільноти, відокремлені одна від одної чітко визначеними кордонами, а не розмитими “нічийними” зонами, що звичайно розділяли між собою традиційні держави. Уряди національних держав мають потужні засоби впливу на чимало аспектів життя своїх громадян, формуючи закони, які застосовуються до всіх, хто живе в межах цієї держави. Україна – це національна держава, як і практично всі суспільства, що існують у сучасному світі.

Від XVII до початку XX ст. країни Заходу засновували колонії в численних регіонах світу, застосовуючи в разі потреби свою досконалішу військову силу. І хоча майже всі з цих колоній на сьогодні здобули незалежність, наступ **колоніалізму** був тим вирішальним фактором, який зробив суспільну мапу світу такою, якою ми її сьогодні знаємо. Суспільства **першого типу**, включаючи й Сполучені Штати, стали індустріальними. Суспільства з другої категорії колонізованих європейцями територій перебувають здебільшого на багато нижчому рівні індустріального розвитку, і їх часто називають суспільствами **“третього світу”**. Сюди входять Китай, Індія, більшість африканських країн та країни Південної Америки. Термін **“третій світ”** спочатку виник унаслідок різниці, яка постала між трьома головними типами суспільства, що сформувалися в першій половині XX ст. Країнами **“першого світу”** були і є індустріалізовані держави Європи, Сполучені Штати, Австралазія та Японія. Суспільствами **“другого світу”** називали суспільства комуністичні, тобто колишній Радянський Союз а також країни Східної Європи. Суспільства **“другого світу”** мали економіку **централізованого планування й відводили незначну роль приватній власності або конкурентному економічному підприємству.**

СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Тип	Період існування	Характеристики
Суспільства “першого світу”	Від XVIII ст. дотпер.	Засновані на індустріальному виробництві і здебільшого вільному підприємстві. Більшість людей живуть у містах або в селищах міського типу, зовсім небагато працюють у сільському господарстві. Велика класова нерівність, хоч і менш яскраво виражена, ніж у традиційних державах. Окремі політичні спільноти або національні держави, включаючи нації Заходу, японію, Австралію та Нову Зеландію.
Суспільства “другого світу”	Від початку XX ст. до початку 1990-х рр.	Засновані на індустрії, але з економічною системою централізованого планування. Невелика частка населення працює в сільському господарстві; більшість живе в містах та селищах міського типу. Велика класова нерівність не подолана. Окремі політичні спільноти або національні держави. До

		1989 р. включали в себе Радянський Союз та Східну Європу, але соціальні зміни почали перетворювати їх на економічні системи вільного підприємництва, переводячи їх у категорію суспільств “першого світу”.
Суспільства “третього світу”	Від XVIII ст. (колонізовані території) до сьогодні.	Більшість населення працює в сільському господарстві, застосовуючи традиційні методи виробітку аграрної продукції. Певна кількість сільськогосподарської продукції продається на світових ринках. Деякі мають системи вільного підприємництва, інші вдаються до централізованого планування. Окремі політичні спільноти або національні держави, включаючи Китай, Індію і більшість африканських та південноамериканських країн.
Нещодавно індустріалізовані країни	Від 1970 –х рр. до сьогодні.	Колишні суспільства “третього світу”, тепер засновані на індустріальному виробництві та здебільшого вільному підприємстві. Більшість людей живуть у містах та в селищах міського типу, небагато працюють у сільському господарстві. Велика класова нерівність, більше виражена, ніж у суспільствах “першого світу”. Середній прибуток на душу населення значно менший, ніж у суспільствах “першого світу”. Включають Гонконг, Південну Корею, Сингапур, Тайвань, Бразилію і Мексику.

РЕЗЮМЕ

1. Країни світу стають усе більше взаємозалежні; цей процес відомий під назвою “глобалізація”. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – суспільні, політичні та економічні зв’язки, що перетинають кордони між країнами, у вирішальний спосіб формують долю тих, хто живе в кожній з таких країн. Розвиток світових суспільних зв’язків спричиняє великомасштабну нерівність між індустріальними суспільствами і суспільствами “третього світу”.

2. Глобалізація сьогодні заторкнула життя людей у всіх країнах, багатих і бідних, змінюючи не тільки глобальні системи, а й повсякденне життя. Глобалізація не створила об’єднаного світу. Радше навпаки, вона спричинила виникнення значних соціальних розмежувань та конфліктів.

Література, використана для написання лекцій:

1. Дворецька Г.В. Соціологія: Навч.посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 340 с.
 2. Іванов В.Ф. Соціологія масової комунікації: Навч. посібник. – К., 1999.
 3. Павличенко П.П., Литвиненко Д.А. Соціологія: Навч. посібник. – К.: Лібра, 2000.
 4. Піча В.М. та ін. Соціологія. – К., 1996.
 5. Погорілий О.І. Соціологічна думка ХХ століття. Посібник. – К., 1996.
 6. Ратушна Г. Соціологія (матеріали курсу лекцій). Навчальний посібник. Видання 2-е, доп. I перероб. – Тернопіль, 1999. – 148 с.
 7. Соціологія: Підручник / За загальною ред. Проф. В.П.Андрющенка, проф. М.І.Горлача. – Харків – Київ, 1998.
 8. Соціологічна думка України: Навч. посібник. – К.: Заповіт, 1996.
 9. Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г.Городяненка – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 500 с.
 10. Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій. – Львів, 1996. - №3. – С.38-58.
 11. Якуба О.О. Соціологія: Навч. посібник для студ. – Харків: Константа, 1996.
- http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3411/1/kurchaba_posibnyk.pdf